

Panu Savolainen

Julkinen ja yksityinen 1700-luvun kaupunkitilassa

Julkinen ja yksityinen 1700-luvun kaupunkitilassa

Panu Savolainen

Tästä on kyse

- Yksityinen ja julkinen tila eivät ole aikakaudesta riippumattomia ilmiöitä
- Fyysinen ympäristö, tapa kokea tilaa ja tilalliset käsitteet muuntuvat ajan kuluessa
- Tilankäsitteiden ja kaupunkitilan hahmottamisen tutkiminen 1700-luvun kontekstissa syventää ymmärrystä myös modernin kaupunkitilan olemuksesta

Johdanto

Julkisesta ja yksityisestä tilasta on tullut 1900-luvun lopulla yhä keskeisempi tutkimuskohde muun muassa sosiologiassa, kaupunkimaantieteessä ja kaupunkisuunnittelun tutkimuksessa. Kaupunkitila nousee tutkimuksen lisäksi esiin niin kaupunkien vetovoimatekijöitä, kansalaisten oikeuksia kuin rakennettua ympäristöä koskeissa keskusteluissa.

Modernille ihmiselle kaupungin hahmottaminen yksityisenä ja julkisena tilana on miltei itsestäänselvyys. Vaikka tila on muovautuvaa ja muuntuva, kaupunki koostuu fyysisen ympäristön asettamista ja yhteisesti koetuista yksityisen ja julkisen välisistä rajoista. Vielä 1700-luvulla oli toisin. Silloin kaupunkitilaa ei vielä hahmotettu yksityisenä tai julkisena: niiden kahtiajako muotoutui nykyään ymmärretyssä merkityksessään vasta 1800-luvun kuluessa.^[1]

Julkista tai yksityistä tilaa koskeissa tutkimuksissa ja puheenvuoroissa näkökulma on usein nykyajassa. Osin sen seurauksena sorrutaan toisinaan presentismiin eli ajatukseen oman aikamme ilmiöiden ja kokemusten yleistettävyydestä menneisyyden maailmaan. Kaupunkitilan nykyhetki on kuitenkin väistämättä eri-ikäisten rakennettujen ympäristöjen kudelma, johon jokainen aikakausi heijastaa erilaisia käsityksiä siitä, millainen kaupungin pitäisi olla. Tämän katsauksen aihe – historiallisen ulottuvuuden tuominen julkista ja yksityistä tilaa koskevaan keskusteluun – syventää käsitystä siitä, miksi ja miten käsityksemme kaupungista on muovautunut tämän kahtiajakaisen erottelun varaan.

Katsaus perustuu käynnissä olevaan väitöstutkimukseeni ”Teksteistä rakennettu kaupunki – Julkinen ja yksityinen tilallisuus 1700-luvun Turussa”.^[2] Nykyajan kaupunkitilaa määrittävän kahtiajaon historiallinen tausta ja käsitteiden alkuperä on suomalaisessa tutkimuksessa ollut esillä harvakseltaan. Tutkimukseni tavoitteena on perehtyä 1700-Turun rakennettuun ympäristöön pelkkää rakennushistoriaa laajemmin, liittäen kysymyksenasetteluun myös tilaan kytketyt käsitteet ja kaupunkitilassa tapahtuneen toiminnan. Tässä katsauksessa syvennyn etenkin yksityisen ja julkisen tilan nykymerkitysten ja menneisyyden merkitysten väliseen eroon. Tarkoituksenani on tuoda esiin historian merkitystä nykyajassa, sitä miten nykyisyytemme rakentuu menneisyydessä luotujen ideoiden ja käsitteistöjen varaan, olimme siitä tietoisia tai emme.

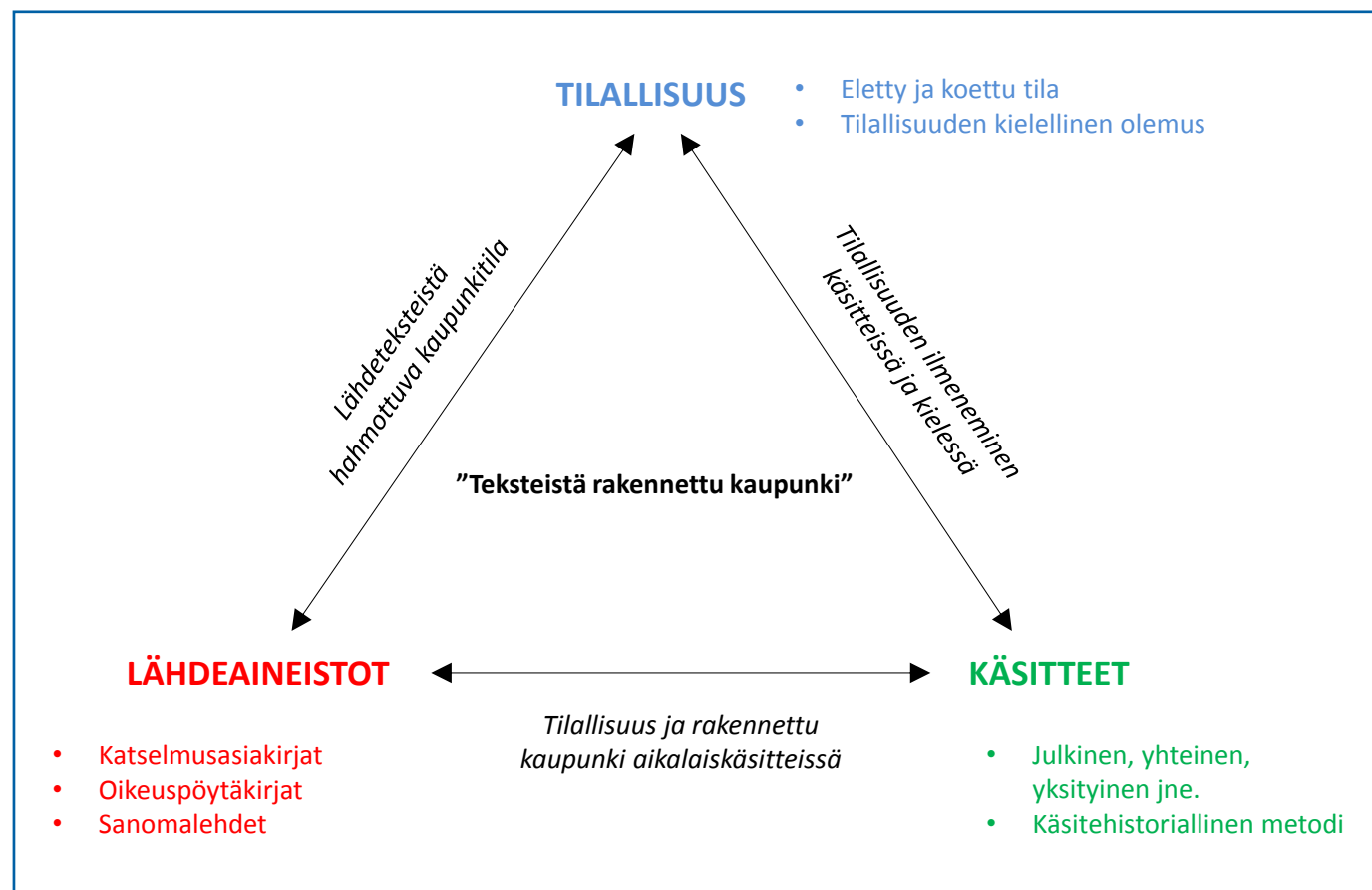
Käsitteet ja tila

Tilaa ja tilallisuutta luotaavissa teorioissa huomio on kiinnittynyt ennen kaikkea erotteluun tilan fyysisen, ko-

kemuksellisen ja kulttuurisen eli yhteisesti jaettujen käsitysten välillä.^[3] Kun tutkitaan historiallista kaupunkia, jota ei enää ole olemassa, tilallisuus on kuitenkin hahmotettava kielellisenä ja käsitteellistettynä ilmiönä. Menneisyyden kaupungista kertovat enää lähinnä tekstimuotoiset asiakirjat. Tutkimukseni keskeinen tavoite on liittää tilallisuutta luotaavaan historiankirjoitukseen käsitehistoriallinen lähestymistapa, jossa keskeinen tutkimuskohde ovat käsitteet ja niiden muuttuvat merkitykset.^[4]

Väitöstutkimukseni keskeiset kysymykset ovat: miten 1700-luvun lopun Turun tilallinen arkielämä rakentui ajatukselle julkisen ja yksityisen kaltaisista tiloista; missä määrin on havaittavissa orastavia yksityisyyden tai julkisuuden ilmiöitä, kuten huonetilojen käyttötarkoitusten erikoistumista; ja miten 1700-luvulla käytettiin käsitteitä yksityinen ja julkinen tai mitä niihin rinnastuvia käsitteitä kuvaamaan vastaavia tilaan liittyviä merkityksiä?

Tutkimuksen keskeinen käsitepari – yksityinen ja julkinen^[5] – merkitsi 1700-luvun ihmisille eri asioita kuin ny-

Kuva 1. Tutkimusasetelma: käsitteet, tilallisuus ja lähteet. Kaavio: Panu Savolainen.

kyään. Julkisuus-käsitteen nykyaikaisia ulottuvuuksia tutkinut Georgiana Varna erottaa viisi tilan julkisuusasteen ydinpiirrettä, jotka ovat (1) omistussuhteet, (2) fyysinen ympäristö, (3) elävyys ja saavutettavuus, (4) kontrolli ja (5) huolenpito.^[6] Näistä 1700-luvun julkista kaupunkiympäristöä voisi luonnehtia ainoastaan omistussuhteiden ja fyysisen ympäristön näkökulmasta. Julkisia olivat kruunun, kirkon tai kaupungin omistamat rakennukset, kuten raatihuone, kirkko ja koulut. Käsitettä tila ei tuon aikakauden ruotsin kielessä ollut nykymerkityksessä, vaan kaupunkitilaa luonnehdittiin tavallisesti käsitteellä ”paikka” (ruots. ”plats”, ”ställe”). Katuja, aukioita ja kaikkien saavutettavissa olevia rakennettuja ulkotiloja, jotka nykyisessä kielenkäytössä mielletään julkisiksi, luonnehdittiin 1700-luvun Euroopassa useimmin käsitteellä yhteinen tai yleinen (ruots. ”allmän”).

Arkielämää ja tilaa kuvaavia lähteitä tulkitsemalla pyrin hahmottamaan, voidaanko tuon aikakauden maailmassa yleensäkin puhua yksityisyydestä tai julkisuudesta sellaisissa merkityksissä kuin nykyään.

Ennen laskeutumista 1700-luvun kaupungin jokapäiväiseen elämään on kuitenkin hahmoteltava, miten ajat sitten kadonnut kaupunki on palautettavissa historian-tutkijan työpöydälle. Kaupunkiympäristön sekä arkkitehtuurin ja asumisen historiaa käsittelevät tutkimukset perustuvat usein joko säilyneisiin tiloihin tai kuvallisiin lähteisiin: piirroksiin, karttoihin ja rakennuspiirustuksiin. 1800-luvun kuvallisia teknologioita ja esitystapoja edeltävän maailman tilallinen kulttuuri on kuitenkin tavoitettavissa lähinnä ja ennen kaikkea teksteistä, joita on harvalukuisiin kuvallisiin lähteisiin verrattuna säilynyt yltäkylläisesti.

Aikakone 1700-luvun Turkuun

Tutkimuskohteeni on kaupunki, jota ei enää muutamia fragmentteja lukuun ottamatta ole olemassa. Turku uusiutui 1700-luvun loppupuolella ja 1800-luvun alussa voimakkaasti, ja tämä kaupunkiympäristö häipyi suurelta osin savuna ilmaan Turun palossa syksyllä 1827. Paloa edeltävästä Turusta on säilynyt parikymmentä maisemakuvaa ja noin sata rakennuspiirustusta, ja muutamia kymmeniä palolta säästyneitä rakennuksia on

yhä pystyssä, joskin voimakkaasti muuttuneina sitten 1800-luvun alun.^[7]

Kadonnutta kaupunkia voidaan kuitenkin tutkia perinpohjaisesti erilaisten tekstilähteiden avulla. Vuosilta 1742–1809 on säilynyt noin neljäsataa rakennusten katselmusasiakirjaa, jotka on laadittu palovakuutusta tai tontin pakkohuutokauppaa varten. Katselmusteksteistä fyysinen kaupunkiympäristö on usein hahmotettavissa kiinteää sisustusta myöten.^[8] Tutkimuksen toinen keskeinen lähdeaineisto ovat Turun kämnerioikeuden pöytäkirjat.^[9] Kaupungin alemmassa oikeusistuimessa käsiteltiin pienemmät rikkomukset sekä joidenkin laajempien rikosten esitutkinta ylempää raastuvanoikeutta varten. Oikeuspöytäkirjat antavat yksityiskohtaista tietoa kaupunkilaisten arjen tiloista. Niistä hahmotuu esimerkiksi, miten kaupunkilaiset liikkuvat eri paikoissa, millaisia rajoja kadun, tontin ja asuntojen välillä oli tai miten vuorokaudenaika vaikutti ihmisten toimintaan kaupunkitilassa. Kiinnostavimmillaan oikeuspöytäkirjoista paljastuu esimerkiksi kuvauksia kaupungin äänimaisemasta ja toiminnasta pilkkopimeässä yöllisessä kaupungissa ennen keinovalon aikaa.^[10] Siinä missä katselmusasiakirjojen ja oikeuspöytäkirjojen tietojen yhdistely tarjoaa yksityiskohtaista tietoa arjen käytänteistä, etenkin sanomalehdet mutta osittain myös oikeuspöytäkirjat antavat mahdollisuuden käsittehistorialliselle lähestymistavalle.^[11]

Asunnon julkisuus ja yksityisyys

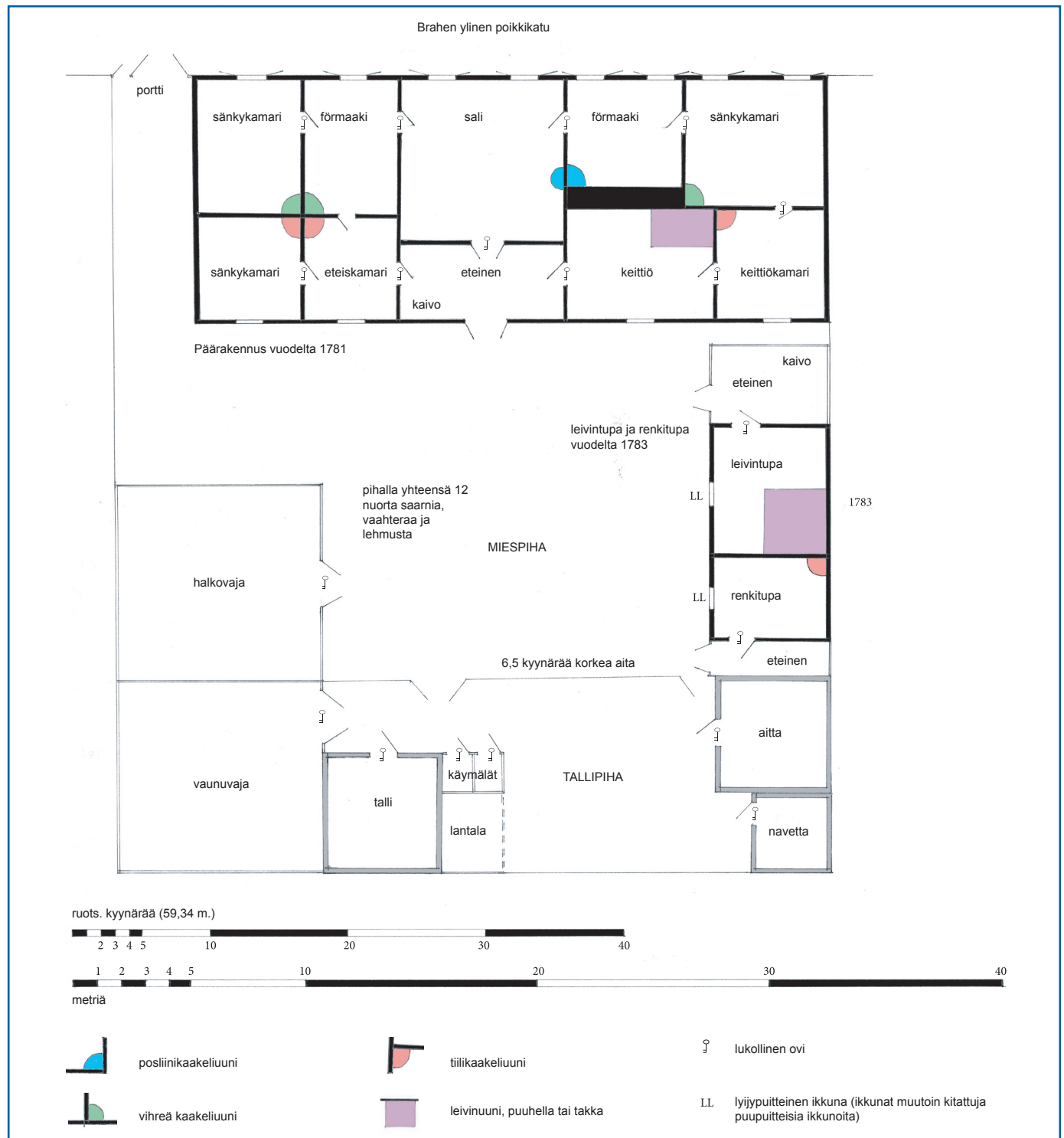
Käsite yksityinen rinnastuu nykyään vahvasti asuntoon ja asumiseen. Asumisen privatisoitumista on pidetty etenkin 1800-luvun ilmiönä, ja Jürgen Habermasin uuden ajan alun julkisuuden kulttuurin analyysissä se kytkeytyy vuosisadan porvarillisen julkisuuden muotoutumiseen.^[12] Sanalla yksityinen (”privat”) ei vielä 1700-luvun ruotsin kielessä luonnehdittu yksilöllistä ja intiimiä omakohtaisuutta vaan se merkitsi lähinnä yksityistä omaisuutta.^[13]

Turkulainen 1700-luvun asunto saattoi olla mäenrinteen yksinäistupa, jossa asui kahdeksan henkeä kolmessa taloudessa, aatellislesken yksin asuma yli kymmenen huoneen talo, ja kaikkea mahdollista siltä väliltä. Ahdas asuminen ei ollut oletusarvoista 1700-luvun Turussa, ja hyvin ahtaissa oloissa asuivat vain kaikkein alimmat vä-

estöryhmät.^[14] Myös alemmat väestönosat kuten palvelusväki ja työväestö löysivät tonteilta ja taloista tilaa intiimiin ja hyvinkin yksityisluontoiseen kanssakäymiseen. Tämänkaltaisen yksityisyyden – siten kuin käsite nykyään ymmärretään – olemassaolo ei ollut varhaismoderneissa asuinympäristöissä mitenkään poikkeuksellista.^[15]

Yhä nykyään lainsäädännössämme oleva kotirauha ta-

kasi jo keskiajan Ruotsin laeissa kodin tilan yksityisyyttä, mutta ei ollut aina itsestään selvää, milloin rakennuksissa tapahtuneet järjestyshäiriöt olivat kotirauhan rikkomisia. Kodin tila oli liukuvaa ja asunnot muuttuivat tapauskohtaisesti myös vähemmän yksityisen elämänpiiriin näyttämöiksi. Kahdensadan vuoden takaisista asunnoista hahmottuukin kiinnostavia julkisen tilan suuntaan liukuvia piirteitä.^[16]

Kuva 2. Hovioikeudenneuvos Eric Wallénin vuonna 1782 talo pohjoiskortteli 67:ssä noudatti jakoa kadun puolen edustustiloihin ja niitä yksityisempiin pihan puolen huoneisiin. Piirros: Panu Savolainen.^[10]

Herrasväen taloissa tämä julkisuus näyttäytyi asunnon kahtiajakona edustustiloihin ja näitä yksityisempiin huoneiloihin. Usein jako kulki rakennuksen keskeltä pitkitäissuuntaisesti, jolloin katuun rajautuvat huoneet muodostivat edustustilojen sarjan ja pihan puolen huoneet oli varattu talouden omaan käyttöön.^[17]

Alempien väestönosien taloissa julkisen tilan vivahteita on havaittavissa etenkin useita erillisiä vuokra-asuntoja käsittäneillä tonteilla, joilla elinkeinotoiminta ja asuminen limittyivät toisiinsa. 1700-luvun lopun Turussa oli kuitenkin jo käytössä kaksikerroksinen puotitalotyyppi, jossa liiketilaan oli sisäänkäynti kadulta, ja yläkerrassa sijaitsi usein vuokrattavia asuinhuoneita. Kadulle aukeavat liiketilat kertovat osaltaan 1700-luvun lopulle ja 1800-luvun alkuun ajoittuvasta muutoksesta, jossa katujen kiiveämiseen, valaisuun ja kuljettavuuteen kiinnitettiin yhä suurempaa huomiota.

Yhteinen katu

Katujen elämä on yksi yleisimmistä kämnerioikeuden pöytäkirjoista hahmottuvista kokonaisuuksista. Hyvin usein kaduilla tapahtuneiden rikkomusten yhteydessä korostettiin sitä, että tapaus oli sattunut yhteisellä kadulla ("allmän gata"), jota nykyään kutsuttaisiin julkiseksi katutilaksi. Tämä liittyi ajan lainsäädäntöön, vuoden 1734 lakiin, jossa kaduilla ja yhteisissä paikoissa tapahtuvista rikoksista määritellään useammassakin pykälässä.^[18]

Nykyään erillisrauhista on lainsäädännössämme jäljellä enää kotirauha ja seremoniallisena fragmenttina myös joulurauha. Vuoden 1734 laissa monien erillisrauhojen joukossa olivat myös maa- ja tierauha sekä sapattirauha. Sapattirauhasta eli sunnuntaina tapahtuvasta rötötelystä lain suomenkielisessä käännöksessä (1734) todettiin seuraavasti:

"... Jos se [kirous] tapahtu ilkiwallaisudesta eli pahasta tavasta cocouxisa, krouwisa eli juomasiasa, eli julkisesti yhteisillä cujilla ja paicoilla; wetäkön sackoa wijsi talaria ..."^[19]

Lain ilmaisu kuvastaa 1700-luvun käsitteistöä hyvin, sillä julkisuus esiintyy tässä vaiheessa vain toiminnan adverbialina "julkisesti" ("offentligt") siinä missä tilallisesta

julkisuudesta käytetään johdonmukaisesti käsitettä yhteinen ("allmän"). Tämän pykälän perusteella esimerkiksi "yhteisellä kadulla" elokuun lopulla 1760 aittaa vasten umpijuovuksissa maanneet laivamiehet Zachris Hammar ja Eric Lång saivat 4 paria raipaniskuja kumpikin. Oikeudessa todistajana ollut vahtimies todisti syytteet kiistäviä laivamiehiä vastaan kertomalla muun muassa, että he olivat olleet niin juovuksissa, etteivät kyyenneet kumpikaan liikkumaan ja että hänen oli kannettava heidät kaupungin putkaan erikseen.^[20]

Yhteisen kadun ja yksityisen tonttimaan suhde oli päi väsaikaan hyvin liukuva, sillä talojen portit olivat avoinna. Monissa pihapiireissä asui esimerkiksi elinkeinoa harjoittavia käsityöläisiä, jotka pitivät verstasta kotoaan. Yöaika ja pimeyden laskeutuminen tuo erinomaisesti esiin tilan luonteeseen liittyvän ajallisen perspektiivin. Kadun luonne muuttui pimeällä täydellisesti, sillä kaupunkilaisten liikkumavapautta öisillä kaduilla rajoitti muun muassa säännös käsilyhdyn kantamispakosta. Oikeuspöytäkirjojen lukuisista yöaikaisista kaduilla tapahtuneista kuvauksista pystyy päättämään, että kaupunkilaiset olivat pimeällä siitäkin huolimatta liikkeellä monesti sankoin joukoin, ja usein ilman lyhtyjä.^[21]

Kurkistus krouviin

Julkisen tilan yksityistyminen on ollut tapetilla useissa viimeaikaisissa tutkimuksissa ja keskusteluissa. Tällä tarkoitetaan sitä, että julkiset tapahtumat ja vapaa-aika asettuvat yhä enemmän yksityisesti omistettuihin tiloihin kuten kauppakeskuksiin. Esimerkiksi kauppakeskukset tai ravintolat ovat kiinnostava kategoria yksityisen ja julkisen välimaastossa: tavallaan ne ovat kaikkien saatavissa olevaa julkista tilaa, jonka käytänteet yksityinen omistaja ja osin myös vallitseva lainsäädäntö kuitenkin määrittelee.^[22]

1700-luvun turkulaiset krouvit tarjoavat kiintoisan vertailukohdan tälle julkis- ja yksityisluontoisen tilan limittymiselle, joka nostetaan esiin omalle ajallemme leimallisena ilmiönä. Turussa oli 1700-luvun loppupuoliskolla noin sata krouvia, joihin päästään käsiksi maistraatin laatimien veroluetteloiden ja katselmusasiakirjojen avulla. Veroluettelot kertovat, millä tonteilla krouvit sijaitsivat,

ja katselmusasiakirjoista taas päästään käsiksi näiden tonttien rakennuskantaan.

Vuonna 1777 yksi Turun 106 krouvista oli Mätäjärven-kortteli 289:ssä Kerttulinmäellä sijainnut porvari Johan Mobergin krouvi, joka maksoi 3 kuparikillingin kuukausittaista krouvielinkeinoveroa.^[23] Puolta vuotta aiemmin laaditusta katselmusasiakirjasta päästään käsiksi tämän krouvitontin rakennuskantaan. Tontilla sijaitsi vanha kaksihuoneinen rakennus, jossa oli tupa ja kamari. Kujaa vasten oli rapistunut leivintupa, jonka lattia oli käyttökelvoton. Näiden lisäksi pihalla oli vanha aitta.^[24] Samaan aikaan tontilla asui porvari Moberg, hänen vaimonsa Cajsa sekä lapset Cajsa, Matts ja Stina.^[25] Miten heidän asumisensa ja krouvielinkeino mahtuivat näihin samoihin tiloihin?

Maistraatin määräysten mukaan krouvien oli suljettava ovensa kello yhdeksältä illalla. Sen jälkeen krouvituvista ja kamareista tuli jälleen elinkeinonharjoittajien asuntoa. Useissa oikeustapauksissa hahmottuu, miten hankalista krouviasiaakkaista tuli kotirauhanhäiritsijöitä kello yhdeksän jälkeen, ja sitten kenties vielä katurauhanhäiritsijöitä. Toisaalta monissa tapauksissa kiisteltiin siitä, olivatko myöhään liikkeellä olleet henkilöt krouvarin henkilökohmaisina vieraina vai elinkeinoa hyödyttävinä asiakkaina.

Oikeuspöytäkirjat valaisevat sitä, miten krouvi ja koti olivat yhtä ja samaa tilaa: yksityinen asunto, julkisesti avoinna oleva liiketila sekä julkisen kontrollin alainen käytäntö kytkeytyivät toisiinsa samojen seinien sisällä. 1700-luvun krouvit olivat ajankohdasta ja tilanteesta riippuen yksityistä tilaa, yksityisen elinkeinonharjoittamisen paikka sekä julkisen vallan säätelemää elinkeinotoiminnan tilaa. Onko näiden kategorioiden limittyminen sitenkään niin uusi asia?

Historian merkitys nykyajalle

Vaikka historiantutkimusta motivoivat kaikkina aikoina sangen monenlaiset historiakulttuuriset, poliittiset ja kasvatukselliset päämäärät, viime vuosikymmenten historiantutkimuksessa hyvin keskeisessä asemassa on ollut elämisen arki. Arkielämän historioiden houkutus syntyy jännitteestä, joka vallitsee menneisyyden ihmisen ja olojen häkellyttävän tuttuuden ja niiden ällistyttävän toisenlaisuuden välillä. Historiantutkimuksen kohteena ovat menneisyyden ihmiset, esiäitimme ja -isämme, mutta yhtä lailla omituiset ja käsittämättömätkin fragmentit vieraasta menneestä maailmasta.

Käsitteet saavat merkityksensä nykyhetkessä, mutta niihin kietoutuu ajallisia merkitysten kerrostumia, joista emme välttämättä ole tietoisia käsitteitä käyttäessämme. Yhteiskunnallinen ja tieteellinen keskustelu yksityisestä ja julkisesta kaupunkitilasta edellyttää myös ajallista tutkimusmatkaa näiden käsitteiden tilallisten merkitysten juurille.

Yli kahden vuosisadan takaisen Turun kaupunkitila käsitteää sekä yllättävän ajattomia omaan aikaamme rinnastuvia että aivan toisesta maailmasta periytyviä piirteitä. Katujen luonne ”yhteisenä” tilana, josta kaupunkilaisilla oli paljon suurempi kollektiivinen vastuu kuin nykyään, on miltei tyystin kadonnut tilallinen maailma. Sen ainoita jäänteitä on kiinteistönomistajien velvollisuus huolehtia jalkakäytäviin verrattavien katualueiden kuljettavuudesta. Toisaalta julkisen ja yksityisen limittymiselle kaupalliseksi toiminnaksi voidaan löytää menneisyydestä kiintoisia vertailukohtia.

Kaupunkitilan hahmottaminen julkisena ja yksityisenä, kahtiajakoisena todellisuutena, ei ole välttämätön itsensäselvyys. Kurkistus 1700-luvun kaupunkilaisten arjen ympäristöihin ja tilakäsityksiin voi olla yhtä lailla opettavaista kuin vieraannuttavaa ja jopa häkellyttävää.

Loppuviitteet

- [1] Julkisen ja yksityisen historiallisia ulottuvuuksia käsiteltäessä viitataan usein etenkin Jürgen Habermasin porvarillisen julkisuuden syntyä koskevaan teoriaan, ks. Habermas, J. (2004). *Julkisuuden rakennemuutos*. Vastapaino. alkuteos *Stukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft* (1962). Toisaalta useissa tutkimuksissa on esitetty Habermasin liian yksiuotteiseen historialliseen ajatteluun kohdistetua kritiikkiä.
- [2] Tässä katsauksessa luon silmäyksen tutkimuksen tämänhetkisen vaiheen keskeisiin menetelmiin ja tuloksiin.
- [3] Ks. esim. Lefévre, H. (2000 alkup. 1974). *La production de l'espace*. Anthropos.
- [4] Soja, Edward William. *Thirdspace: journeys to Los Angeles and other real-and-imagined places*. Cambridge University Press.
- [5] Koselleck, R. (2002). *The Practice of Conceptual History. Timing History, Spacing Concepts*. Stanford University Press.
- [6] Skinner, Q. (1969), Meaning and Understanding in the History of Ideas. *History and Theory*, 8, 3–53.
- [7] ”privat” ja ”publique” tai ”offentlig”. Tutkimusaineistot ovat kauttaaltaan ruotsinkielisiä, sillä ruotsi oli 1700-luvun Turun ainoa hallintokieli.
- [8] Varna, G. (2013). Miten julkisia ovat Turun julkiset tilat? *Tutkimuskatsauksia* 1a/2013, Turun kaupunkitutkimusohjelma.
- [9] Soiri-Snellman, H. (1996). Turku 1700-luvulla aikalaisten kuvaamana. *Aboa* 1991–92 55–56, 8–30.
- [10] Savolainen, P. (2014). *Tirkistelyä förmaakeihin ja ylishuoneisiin*. Turkulaista asumista kahden vuosisadan takaa. Turun museokeskus.
- [11] Dahlström, S. (1930). Turun palo 1827 – *Tutkimuksia Turun kaupungin rakennushistoriasta Vuoteen 1843*. Lisiä Turun kaupungin historiaan XIV.
- [12] Eniten 1700-luvun rakennuksia löytyy Luostarinmäen käsitölmäismuseon alueelta, missä rakennusten nykyinen 1700-luvun loppupuolta mukaileva asu on kuitenkin monilta osin 1930-luvulla toteutetun palauttavan restauroinnin tulosta.
- [13] Turun kaupunginarkisto, Maistraatin alaisten toimielinten arkisto, Katselmus-, mittaus- ja palovakuutusasiakirjat K6–K18.
- [14] Kansallisarkisto, Raastuvanoikeuksien renovoidut tuomiokirjat, Turun kämnerioikeuden tuomiokirjat 1750, 1760, 1770, 1780, 1790 ja 1800.
- [15] Kansallisarkisto, Raastuvanoikeuksien renovoidut tuomiokirjat, Turun kämnerioikeuden tuomiokirjat esim. 29.3.1760 §1 ja 16.1.1790 §2.
- [16] *Åbo Tidningar* 1791–1809.
- [17] Habermas, J. (2004). op. cit. 80–89.
- [18] Svenska Akademiens Ordbok, ”privat”.
- [19] Savolainen, P. (2014). op. cit. 105–108.
- [20] Savolainen, P. (2015). Henric Vialénin pyykkitupa ja Catharina Willmanin vuokrahuone – Kurkistuksia 1700-luvun jälkipuoliskon Turun alempien väestönosien asuinoloihin. *Genos* 4/2015. (painossa)
- [21] Vainio-Korhonen, K. (2006). Kaupunkilaispiikojen elämää 1770-luvun Turussa. teoksessa Rahikainen, Marjatta & Vainio-Korhonen, Kirs: *Työteläs ja uskollinen. Naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään*. SKS 2006.
- [22] Kansallisarkisto, Raastuvanoikeuksien renovoidut tuomiokirjat, Turun kämnerioikeuden tuomiokirjat esim. 23.8.1760 §3; 19.8.1760 §4 tai 26.1.1790 §1.
- [23] Laitinen, R. (2014). Rajoja ja avoimuutta 1600-luvun kodeissa. *HAik*, 112, 1, 20–31.
- [24] Savolainen, P. (2014). op. cit. 44–51.
- [25] Ruotzin Waldacunnan laki. Hyväxi luettu ja vastaan otettu Herrain Päiwillä Wuonna 1734. Turku: Jacob Merckell 1759.
- [26] Ruotzin Waldacunnan laki. Hyväxi luettu ja vastaan otettu Herrain Päiwillä Wuonna 1734. Turku: Jacob Merckell 1759. Pahategon Caari, III. luku, Kirouxista ja Sabbatin rioxesta 1. §.
- [27] Kansallisarkisto, Raastuvanoikeuksien renovoidut tuomiokirjat, Turun kämnerioikeuden tuomiokirjat 26.8.1760 §1.
- [28] Kansallisarkisto, Raastuvanoikeuksien renovoidut tuomiokirjat, Turun kämnerioikeuden tuomiokirjat, esim. 20.2.1760 §1
- [29] Laitinen, R. (2007). Nighttime Street Fighting and the Meaning of Place: A Homicide in a Seventeenth-Century Swedish Provincial Town. *Journal of Urban History*, 33, 602–619.
- [30] Kohn, M. (2004). *Brave New Neighbourhoods: The Privatization of Public Space*. Routledge.
- [31] Turun kaupunginarkisto, Maistraatin pöytäkirja 30.5.1777 §1 s. 570.
- [32] Turun kaupunginarkisto, Maistraatin alaisten toimielinten arkisto, Katselmus- mittaus ja palovakuutusasiakirjat K7, 1776 – 1785, 18.5.1776, s. 53.
- [33] Vuoden 1778 henkikirja KA 7701, s. 829 (henkikirja kuvaa edeltävän vuoden tilannetta)

Tutkimuskatsauksia on Turun kaupunkitutkimusohjelman julkaisusarja. Siinä julkaistaan ytimekkäitä katsauksia kaupunkitutkimuksen ja -kehittämisen ajankohtaisista aiheista. Sarjaan kirjoittavat asiantuntijat eivät pääosin työskentele Turun kaupungin organisaatioissa. Esitetyt väitteet eivät välttämättä vastaa kaupungin virallista näkemystä.

FM, arkkitehti **Panu Savolainen** laatii väitöskirjaa 1700-luvun arkielämän tilallisuudesta Turun yliopiston Suomen historian oppiaineessa. Hän sai väitöstutkimukseensa Turun kaupunkitutkimusohjelman ja Länsi-Suomen yleishyödyllisen asuntosäätiön tutkijastipendin vuonna 2014. Savolainen on julkaissut aihepiiristä myös kirjan Tirkistelyä förmaakeihin ja ylishuoneisiin. Turkulaista asumista kahden vuosisadan takaa (Turun museokeskus, 2014).
